

Bertolt Brecht: Turandot

Ballada az írástudók gerincéről

Fura dolgok történnek Kínában (persze valamikor nagyon régen): a császári udvar felvásárolja a gyapotot. (A hiány felveri az árakat, a kincstár gazdagodik.) Igen ám, de az oktalan nép (meg a ruhakereskedők) lázonganak: nincs mit felvenni, drága a gyapot, terjed a nyomor. Ráadásul kiszivárog, hogy a császár feketézik... Nincs más kiút, össze kell hívni a tuik – az értelmiségiek – konferenciáját, majd azok kitalálják, hogyan lehet a hatalmasokat tisztára mosni.

Ez meg a másik fura dolog Kínában: az írástudók abból élnek, hogy véleményüket aszerint árulják, hogy a vevő mit szeretne hallani, melyik nézetért fizetnek többet. Peking csak úgy hemzseg a gondolatok árusaitól: néhány (vagy néhány száz) jenért már kaphatsz egy tételt, érvekkel együtt, de ha nem vagy smucig, az összeg duplájáért ennek cáfolatát is megveheted (ugyanott).

Namármost: az a baj, hogy ezen a tisztára mosási kongresszuson túl nagy a tét. Akinek nem sikerül elnyernie a császár kegyét, azt lenyakazzák. Ám ha lenne olyan ügyes tui, aki eltalálná a szükséges érveket, úgy elnyerhetné a császárlány, Turandot kezét. És a tuik olyan vakok, hogy sorra mennek bele a csapdába, a legszebb hazugságokat éneklik el a konferencián, felfuvalkodottságukban annyira vakok, hogy észre sem veszik, milyen veszélyes játékot játszanak, míg ki nem ürül az előadóterem: a fejek a városkapu felett hirdetik, hogy olykor bizony még a talpnyalás sem jó üzlet.

Nem jókedvében írta Brecht ezt a darabot: amerikai emigrációja nem sikerült úgy, mint egykori barátainak. Magyarul is megjelent *Munkanaplójában* írja le kálváriáját, amint valami kulimunkáért kuncsorog, hónapokon át Hollywoodban. A kilincselés során például Thomas Mann-ra is rányitott, aki tizenkét szobás há-

zában némileg viszolygva adott neki üres tanácsokat. De nem jobb a véleménye a „frankfurti iskola” nagymestereiről sem, Adornóról, Horkheimerről, Marcuse-ról, ők sem igen segítettek csóró honfitársaikat, pedig pénzük volt elég. Így aztán végül is róluk mintázta a tuikat, az írás-kereskedelem és gerinctelenség matadorait. Igazságosan? Szenttelenül? Mindenképp saját tapasztalataiból ki tudta volna.

És a kép, amit 1938-tól 1945-ig formálódó regénye, majd darabja rajzol, olyan karikatúra-sorozatot állít elénk, melynek szereplői egyaránt el lehetnek képelve a diktatúrákban és normál demokráciákban, átmeneti korokban és stabilizált állapotokban: kegyetlen és kíméletlen szatíra ez a *Turandot*. Ráadásul, anélkül, hogy *Zsámbéki Gábor*, a rendező akár egy hajszálnyit is akarta volna aktualizálni a történetet és típusait, lehetetlen nem hazai állapotainkra gondolnunk. Rémes.

Az időzöjelek pompásan vannak kitalálva: a „kínai” történeten túl Zsámbéki a „színház a színházban” fogásával is él: a játszó személyek majd mindig a színen vannak, csak maszk nélkül. Mikor rájuk kerül a sor, felveszik a maszkot (és szerepükhez tartozó sajátos, szögletes mozgásrendet), majd mikor vége van jelenésüknek, a háttérfüggöny előtt pár lépéssel megállnak, ott már „színen kívül” vannak. A játék stílusa – mint a maszkoké, ruhaké (*Szabó Mária* munkája) – elrajzolt, karikatúra-szerű, de korántsem vicces: jogosan, hiszen az igazi groteszkben mindig van valami félelmetes vagy ironikus tartozék. A gyors átdíszletezéseket (díszlet: *Khell Csörsz*) a színészek is segítik, miközben – olykor – a jelenet címet jelző tábla mellé ironikus kommentárokat is kapunk: mi miért történik. Brechti színház, de a 90-es évekhez idomítva.

Különösen a második részben, ahol az önmagukban tetszelgő tuik uralmát felváltja a gengszterből átvedlett diktátor-jelölt (Goher Góg: *Varga Zoltán*): majd ő rendet csinál. Az Arthuro Uifigura egyik variációja ez, ironiája, az időzöjeleken túl is félelmetes: Zsámbéki itt – szokásától eltérően figyelmeztet bennünket, nézőket. Vigyázzunk, egy ilyen jellegű maskara még benne van a jövő kártyacsomagijában...

A császár lánya, Turandot (*Söptei Andrea* megfogalmazásában) ezúttal férfifaló, groteszk műdémon: kékharisnya és hatalomimádat stilizáló, de benne erotikus túlzásokkal. A császár (*Blaskó Péter*) többnyire úgy képzei el az uralkodást, hogy lemondásával fenyegeti reszkető alattvalóit, de ő is imádja, ha valamit helyette (az ő nevében) találnak ki: szépen összejátszik a gengszter-diktátorral, míg szét nem esik a hatalom.

A játék igazi színházi csémegéjét a minijelenetek kínálják: például a tui iskola, ahol a retorikus hazugságokat sajátítják el a jelöltek. Ha megadott témára rögtönzött beszédük nem elég hazug, eltávolodik tőlük a kenyér, ha szép kereken lódítanak, közelebb jön a kosár. Vagy: Goher Góg, a gengszter, aki mellesleg tui szeretne lenni. A vizsgán azonban nem tudja megfejtetni a „mennyi háromszor öt” kérdését, bár társai – borotvával – kimódolják, hogy olyan kérdést adjanak fel, amire tudja a választ. Így is elbukik. A gengszter-krimi jelenet koreográfiája megkapó: a túlrajzolt gesztusok megannyi filmemléket idéznek, természetesen ironizálva, ám az egésznek mégis van valami szomorú bája: még ő is tui szeretne lenni, s mivel nem sikerül, elmegy diktátornak...

A játék kulcsfigurája Szen, az öreg paraszt (*Bán János*), aki miért, miért nem, de a tudást önmagáért szeretné elsajátítani, és ezért tui akar lenni. Az ő alakján mérődnék aztán ezek a felfújott hólyagok, de egyben az ő magatartása érzékelteti, hogy a kultúrát azért mégis csak az írástudók hozzák létre, ők azok, akik mentik a kultúra értékeit, mikor a zsarnok a nyakukra ült – a tuik csupán rákos kinövések a kultúrateremtés nor-

mál menetén. De amíg Bán ezt bebizonyítja, bizony alaposan helybenhagyják.

A *Katona József Színház* talán először merészkedett a politikai színház terepére: sikerrel, mert mindez csak Kínában történik, s ha a néző metaforákat vél látni, lelke rajta. A sokáig elfelejtett darabot *Eörsi István* fordításában és *Sáry László* zörej-zenéjével izguljuk-nevetjük-szomorkodjuk végig.

ALMÁSI MIKLÓS

Ramón del Valle-Inclán: Lárifári hadnagy felszarvazása

Évtizedek óta szinte csakis tragikomédiákról, groteszkekről, tragikus groteszkekről beszélünk, ezeket a vonásokat fedezik fel a színházak a klasszikus darabokban, s az is közhely, hogy az abszurd milyen közeli rokonságot tart a régi jó bohózzal. Mégis furcsálkodva, idegenkedve nézzük a *Katona József Színházban* *Valle-Inclán Lárifári hadnagyát*. Igaz, ő „esperpentónak”, torzképnek nevezte azt, amit mi inkább a barlangrajzokra utaló groteszk szóval szoktunk jelölni. Más különbség azonban nemigen van. Hacsak az nem, hogy a spanyol kultúrában mély, századokra visszamenő hagyománya van ennek a szemléletnek. De hiába tudunk Goyáról és Góngoráról, hogy Cervantest ne is említsem, számunkra Victor Hugo és Schiller spanyoljai, Hernani és Don Carlos mégis elevebbek az igazi spanyoloknál. Az európai romantika felöltötte spanyol jelmezt önkéntelenül is összetévesztjük a spanyol világgal.

Valle-Inclán, a 98-asok lázadó csoportjának egyik vezéregyénisége, költő, regény- és drámaíró, nem pusztán a lázadásból, a felháborodott elutasításból meritheti indulatát és stílusát a torzképhez, hanem a hagyományból is. A társadalom, s benne a tudat, az erkölcs, a szokások, az eszmények megrekedtsége, megmerevedettsége és kiürülése nemcsak több évszázados tény, de több évszázadon át, legalább Cervantes óta az irodalom, a művészetek tárgya. Valle-Inclán néhány magyarra fordított verse mintha Lorca népiességét előlegezné. Feltéve, hogy jól hallották a fordítók az eredetit. Mert mellesleg ugyanazt a világot ábrázolják, mint a Lárifári hadnagy: nyomorult falut, duhajlegényeket, rablót, aki tulajdon anyját öli meg. E motívumokban a tragikus megrendülést csak egy hajszál választja el a gúnyos elutasítástól.

A Lárifári hadnagy felszarvazása is ezen a hajszálon egyensúlyoz valószínűleg. Azért valószínűleg, mert biztosat ilyesmiről csak a színházi előadás mondhat. Egy darabot sohasem tár fel önmagában a szövege. *Máté Gábor* rendezése pedig csakis a hajszál másik oldalát mutatja. Nem próbál meg egyensúlyozni a tragédia és a gúnylódás, a véres valóság és a rettentő bábjáték között, hanem a mű minden mozzanatát a groteszk, a torzkép világában láttatja. Így azután olyan görbe tükröt készít, amely mellett nincs etalon, nem látszik semmi, amihez képest, amihez viszonyítva torzak, elrajzoltak az ábrázolt figurák.

A dolgok persze könnyen csapnak át önnön ellentétükbe. Az ironia, a gúny, a karikatúra, a szatíra túlfeszítése egy ponton túl bizonyára elérhet tragikus, megrendítő hatást. *Máté Gábor* rendezése ebbe az irányba halad. Színpadának hősei nem azért rendíthetnének meg, mert kisszerű, torz jellemük, viselkedésük mélyén mégiscsak igaz, emberi tulajdonságok lapulnak, mert szerethetnének bennük azt, ami valamilyen ok miatt eltorzult. Hanem inkább azért,